

Sobira JO'RAYEVA,

O'zMU katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

E-mail: juraevasobira1@gmail.com

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent S.O'tanova taqrizi asosida

BIOGRAPHIC INTERPRETATION IN SHUKURI'S WORKS

Annotation

Abdushukur Shukuriy is a major representative of Uzbek classical literature of the late 18th and early 19th centuries, poet about whom there is information in the tazgirs of Vozeh, Hashmat, Sadrid Zia, Sadridin Ayni. The article discusses the creative activity of the poet, the analysis of his works.

Key words: Rubaiyat, hamd, nat, chahorer, masnavi, Persian, khashmat, Sadri Ziya, manuscript, masnavi.

БИОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ШУКУРИЙ

Аннотация

Абдушуккур Шукури – представитель узбекской классической литературы конца XVIII – начала XIX веков. О нем говорится в антологиях Хашмата, Садри Зии и Садриддина Айни. В статье речь пойдет о творческом наследии и анализе его произведений.

Ключевые слова: Рубайи, хамд, наът, чохорёр, маснави, персидский, Хашмат, Садри Зия, рукопись, маснави.

SHUKURIY ASARLARIDA BIOGRAFIK TALQIN

Annotatsiya

Abdushukur Shukuriy XVIII asr oxiri XIX asr boshlari o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, zullisonayn shoir bo'lib, u haqida Vozeh, Hashmat, Sadri Ziyo, Sadridin Ayni ning tazkiralarda ma'lumotlar bor. Maqolada shoirning ijodiy faoliyati, janrlar tarkibi, shoir gazallarining poetikasi borasida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: Meros, ruboiy, hamd, na't, chahoryor, masnaviy, forsiy, Hashmat, Sadri Ziyo, ta'rix, masnaviy.

Kirish. Jahon adabiyotshunosligida muayyan millat ma'naviy merosiga sezilarli hissa qo'shgan ijodkorlar asarlarini birlamchi qo'lyozma manbalar asosida o'rganish, ularning millat mumtoz adabiyotidagi o'rini belgilash, adabiy merosini avlodlarga yetkazish an'anaviylik va izdoshlik nuqtai nazaridan muhim ilmiy-nazariy va amaliy mohiyat kasb etadi. O'zbek adabiyotshunosligida, ayniqsa, istiqloq sharofati bilan milliy, madaniy, adabiy, tarixiy va diniy qadriyatlarimizni tiklash, xususan, ma'naviy boyliklarimiz bo'lmish adabiy merosni chuqurroq o'rganishga zamin yaratildi. "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi" [1].

Mumtoz adabiyotimiz an'analari davomchisi sifatida ijod qilgan Buxoro adabiy muhiti shoiri Abdushukur Shukuriy ham shular jumlasidandir. Abdushukur Shukuriy o'zbek va fors-tojik tillarida birday mahorat bilan qalam tebratgan zullisonayn shoirlardan sanaladi. Shoirning salmoqli adabiy merosi va san'atkorlik mahoratini o'zbek tilidagi ijodi misolida o'rganish o'zbek adabiyotshunosligidagi ushbu kemptiklikni muayyan darajada to'ldiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 1967-yilda turkman tadqiqotchisi M.Annamuxamedov nomzodlik tadqiqotida Zinhoriy, Allohiiy singari shoirlar qatorida Abdushukur Shukuriy hayoti va ijodiga ham to'xtalib, shunday deydi: "Shukuriy lirik she'rlarining ma'lum qismini hasbi hol mazmunidagi misralar tashkil etadi. Shoir o'z ma'shuqasidan ayrilgani, taqdir taqozosi bilan Farg'onani tark etganligini ana shu misralarda bayon etadi. Ammo u ushbu musibatlarda o'zi voyaga yetgan jamiyatni emas, balki, o'zining taqdirini ayblaydi:

Qozondek qarorsun falakning yuzi,

To'kulsun ko'zum yoshidek yulduzi.

Tadqiqotning metodologiyasi. Zullisonayn shoir Shukuriyning hayoti va ijodi o'zbek, tojik va turkman olimlari tomonidan XX asrning qariyb ikkinchi choragidan e'tiboran izchil tadqiq etib kelinmoqda. R.Vozeh, Hashmat, S.Ayniy, A.M.Muginov, M.Annamuxamedov, Yo.Ishoqov, Q.Tohirov kabi qator olimlarning tadqiqotlarida Abdushukur Shukuriy ijodiga alohida e'tibor qaratilgan[2].

Lekin hozirga qadar Shukuriy adabiy merosini alohida yoritgan yaxlit monografik tadqiqot yaratilgan emas. Shoir devoni qo'lyozma nusxasi birinchi marta maxsus va monografik yo'sinda tekshirilishi hamda shu asosda o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida Shukuriy adabiy merosining asosiy xususiyatlari ochib berilishi, undagi yetakchi tamoyillarning belgilanishi dissertatsion ishning muhim ahamiyatini ko'rsatadi. Masalan, Vozeh shunday deydi: "Shukuriyning ismi sharifi-Abdushukur, jannatsifat Samarqandning mutavvatinlaridan. Ilm ololmaganiga qaramay, yaxshi ta'bi bor. Ravonlik va sofgo'ylikda obi hayotdan ham o'tib tushgan. She'rni tez aytishi va yoqimli mazmuni barcha toifaga maqbul"[3]. Ma'lum bo'layotirki, Shukuriy o'ziga xos ifoda uslubiga ega shoirlardan bo'lgan. Hashmat esa, uning shoirlik salohiyatiga yanada yuqori baho beradi va u qadar go'zal so'z aytguvchi yo'q edi, – deya ta'kidlaydi.

Shukuriy ijodiga qiziqish keyingi davrlarda ham davom etdi. Uning hayoti va ijodi haqida 1959-yilda turkman olimi A.M.Muginovning Shukuriyga bag'ishlangan maqolasida ilk bora shoir to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

O'zbekistonda Shukuriy hayoti va ijodi bo'yicha ilk tadqiqotlar yaratgan olim filologiya fanlari nomzodi Q.Tohirovdir. Uning maqolasi "Shukuriyning hayoti va ijodi" deb nomlanadi. Unda muallif shoirning faqat Farg'ona va Samarqandda emas, Qorako'lda istiqomat qilganligini ham qayd etgan. 1978-yilda chop ettirgan "O'zbek va turkman adabiy aloqalari masalalariga doir" nomli risolasida esa

shoirning ijodiga ham to'xtalib, bunday deydi: "XVIII asr oxiri va XIX asr birinchi yarmida avval Farg'onada, so'ng Samarqandda va umrining oxirida Buxoro va Qorako'lda yashagan shoir Shukuriy tamoman o'zbek tilida ijod qildi"[4].

Shukuriy hayoti va adabiy merosi haqidagi nisbatan keng ma'lumot esa ko'p tomlik o'zbek adabiyoti tarixining 4-jildida berilgan. Unda taniqli navoiyshunos Yo.Ishoqov Shukuriyning o'z adabiy muhitida qo'lga kiritgan mavqeini quyidagicha izohlaydi: "Mujrimning mashhur masnaviysi, asosan, shoirning o'z taqdiri bayoni va shu asosda chiqargan achchiq xulosasidan iborat. Volada esa, zamondan shikoyat birinchi o'rinda turadi. Shukuriyda ham bu masala nihoyatda keng va keskin qo'yilgan: Shukuriy faqat qator g'azal, qasida va masnaviyalarda o'z ahvoli va kayfiyatini har taraflama bayon qilish bilan cheklanmaydi. Balki, o'ziga o'xshash alamdiydalarning fojiali taqdiri, og'ir qismatini ham jasorat bilan qalamga olib, mahorat bilan tasvirlaydi"[5].

"Ey g'ami furqat ila hamdardim" so'zlari bilan boshlanadigan masnaviysida u yozgan edi:

Mulki Farg'ona maskanim erdi,
Maskani osoyishi tanim erdi.
Nasabim turkman sarafrozi,
Sarafrozlar orasida og'oz .

Bunda nasl-nasab va ajdodlardan faxrlanish hissini ham sezish qiyin emas. Q.Tohirovga ko'ra, shoirning otabobolari Buxoro va Qo'qon xonlari saroyida mansabdor shaxslar bo'lishgan. Uning o'z iqrori esa mana bunday:

Avji tole'da har birisi quyosh,
Hudi davlat boshida charx talosh.

Lekin Shukuriy ilm olish bilan birga hunar o'rgandi. Hunari bilan elga tanildi va bundan Shukuriyning o'zi ham faxrlanib, shunday deydi:

Garchi onlarcha yo'qtur iqbolim,
Mulku asbobu izzatu molim.

Hunarini bu darajada qadrlagan shoir, albatta, vataniga fidoyilik, xalqining baxt-saodati uchun o'z bilim va iqtidorini ishga solib xizmat qilishlik oliy burch ekanligini anglab yetadi.

Tahlil va natijalar. Shukuriy ijodida Vatan mavzusi alohida yorqin misralarda aks etgan. O'zi tug'ilib o'sgan diyori – muqaddas vatanini shoir sevdi, ardoqladi va umrining oxirigacha kuylab o'tdi. "Vatan tuyg'usi – qismat tuyg'usi. Vatan – qaysi bir ijodkor uchun quvonch va farag'. Kim uchundir hijron va qayg'u. Vatan– qaysi bir san'atkor uchun bor, mavjud xilqat. Boshqa biri uchun judolik ramzi, guyo boy berilgan umr bo'lgan"[7]. Vatani Farg'onaga qaytib borolmagan Shukuriy (Nasrulloxon saroyga chaqirib olgandan keyin, majburiy hayot unga to'sqinlik qiladi) ijodida vatan mavzusi bosh mavzuga aylanadi. Ayrim she'rlarida yor hijroni diydoran judolik hislari bilan uyg'un shakllarda ifodalanadi. Hajr-hijronidan shikoyat tasvirlari shoir lirikasining muhim xususiyatlaridan bo'lib, shoir ana shu tasvirlarni ifodalashga maxsus g'azallar ham bag'ishlagan. Hijron azoblari va visol orzusi kuylangan g'azallarida "hijron" va "visol" so'zlari keng ma'noda bo'lib, bu shoirning o'zi tug'ilib o'sgan shahridan uzoqlarda kechirgan og'ir turmush va ruhiy kechinmalariga ishoratdir. Chunki Shukuriy umrining oxirigacha o'z yurti Farg'onadan yiroqda yashab, yurtiga borishga imkoni bo'lmadi. Shu boisdan Farg'onaga bag'ishlangan turkum she'rlari mavjud. "Rozi dilim eshitgil, Ey rozdoni Farg'on", "Faryod charx elidin, qildi judoyi Farg'on", "Bir zamona'iy bo'lmadim hijron balosidin xalos" deb boshlanuvchi g'azallar, "Maylim har soat meni mahjurni Farg'on chekar" misrasi bilan boshlanuvchi musaddasi ana shu yo'nalishdagi she'rlaridandir.

"Ey rozdoni Farg'on" radifli g'azali 19 baytdan iborat bo'lgan sog'inchni, vatanparvarlikni madh etuvchi she'rlaridan sanaladi:

Rozi dilim eshitgil, ey rozdoni Farg'on,

G'arib ishini qilg'il, ey kordoni Farg'on.

Begona mamlakatda ming yillik umrdin xo'b,
O'z manzilimda o'tgan har bir zamoni Farg'on.

Vatan sog'inchi, yurt qayg'usini qalamga olar ekan, shoir ichki his-tuyg'ularini badiiy ifodalashga harakat qiladi va nihoyat, ona yurti Farg'onaga borish uchun imkoni yo'qligi sababli shafqatsiz hayot qiynoqlariga ko'nikadi va "Vatan" mavzusida qalb harorati singgan mazmunli she'rlar yozdi:

Farg'onag'a yetolmay uchmoq tilar Shukuriy,

Nechunki uchmoq ichra topmish nishoni Farg'on.

Ammo dastlabki paytlarda amalga oshmay qolgan safar orzusi uni qiynagan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan Vatani – Farg'onani qo'msash, unga yetishish ishtiyoqi tobora kuchayib boradi va umrining oxirigacha unga tinchlik bermaydi:

Shoirning ijtimoiy mavzudagi she'rlaridan biri "Diram" radifli g'azalidir. 5 baytdan iborat bo'lgan bu she'rda u hayotdagi adolatsizliklarni, amaldorlarning razilliklarini haqqoniy ochib beradi:

Va'da qildi ul bahori lutfi davlat yuz diram,

Yuz chaman ochdi ko'ngil bog'ida har yolg'uz diram.

Mazkur baytda qaytarish san'ati orqali fikrini ifodalaydi. Ya'ni, birinchi misrada yuz so'zi qofiya, ikkinchi misrada esa yuz so'zi sifatlash bo'lib kelmoqda. Shoir aytmoqchiki, ko'ngul bog'ida diram yuz marta chaman bo'lib ochildi, chunki davlat boshchilaridan katta va'dalar berilgan. Shukuriy oddiy xalq vakili sifatida ko'p jabrlangan. Hunaridan topgan daromadi yashash uchun yetmagan. Nasrulloxon saroyidagi majburiy hayot esa uning erksizligidan nishona edi. Shoir "diram" – pulni inson uchun hayotiy zarurat, hatto insonning ma'naviy kamoloti shakllanishida asosiy quvvat manbai ekanligini go'zal badiiy tasvirlar orqali ifodalaydi. Birinchi baytda amaldorlar va'da qilgan «yuz diram»ni, tilga olsa, ikkinchi misrada yana yuz so'zi takror ishlatilib, tajnis san'ati yuzaga keladi:

Oy yuzin ko'rmakka ul yuz va'dani men telmurub,

Intizoridin oqarmoq birla bo'ldi ko'z diram.

Shoir mazkur baytning birinchi misrasida amaldorlarning yolg'on va'dalarini fosh etadi, ularning subutsizligini qayd etadi. Ikkinchi misrada shoir qalb tug'yonini aks ettirmoqda. Pul topish mashaqqati shunchalar qiyin ediki, hatto uni qo'lga kiritmoq uchun ko'z qarosi ham oqardi, deydi. Bu umurning ham mungli nolasi edi.

Ro'zg'oring qora bo'ldi, oq yuzini ko'rmayin,

Ey Shukuriy, zikring o'ldi kechayu kunduz diram.

Shoir bu baytda oq va qora ranglar orqali tazod san'atini qo'llagan. Bu g'azalning maqtasi bo'lib, unda jamiyatdagi alamdiydalarning fojiali taqdiri nazarda tutilgan. Shoir bu baytda oq va qora ranglar orqali tazod san'atini qo'llagan. Bu g'azalning maqtasi bo'lib, unda jamiyatdagi alamdiydalarning fojiali taqdiri nazarda tutilgan. Avtobiografik she'rlar deganda, odatda, shoirning hayoti, shaxsiy kechinmalaridan tashkil topgan asarlar tushuniladi. Shoirning ijtimoiy mavzudagi xalqchil ahamiyatga ega bo'lgan g'azallaridan biri "Xudovondo o'shal bemehr uchun mehri jahon o'lsun" misrasi bilan boshlanuvchi g'azalidir. Shoir bu g'azalida inson ma'naviy kamolotini belgilovchi, jamiyatning ajralmas qismi bo'lgan oila munosabatlarini falsafiy mushohada qiladi. Farzandiga bag'ishlangan bu g'azalida u shunday deydi:

Xudovondo, o'shal bemehr uchun mehri jahon o'lsun,

Tiriklik avjida ser ayla, doim komron o'lsun.

To'qqiz baytdan iborat bu g'azalda shoirning turmush haqidagi qarashlari, ota va farzand o'rtasidagi munosabatlar qalamga olingan. Birinchi baytni o'qishimiz bilan ko'z oldimizda ma'naviy kamolotga to'lgan, qalbida otalik tuyg'usi jo'sh urgan inson qiyofasi gavdalanadi. G'azalning lirik qahramoni shoirning o'zi. Allohdan najot so'rayotgan ota bemehr farzandiga olamga teng bo'lgan mehr so'rasa, ikkinchi misrada yana, farzand baxtini o'ylayotgan mehribon ota

timsoli paydo bo'ladi. G'azal matla'sidan ma'lum bo'ladiki, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan bu misralar shoirning hayotiy taassurotlari zaminida vujudga kelgan. Mazkur baytning o'ziyoq shoirning hayotga bo'lgan real qarashlarini aks ettirmoqda. G'azal yozilishida turtki bo'lgan narsa nima edi? Jamiyatdagi shafqatsiz tuzummi? Yoki azaliy davom etib kelayotgan oilaviy munosabatlardagi illatmi? O'z turmushidan shikoyat motivi – bu ijodkorning o'z zamonasiga va umuman davr oqimiga bo'lgan tanqidiy munosabatining o'ziga xos mahsuli hisoblanadi. Shoir o'z ichki tuyg'ularini, orzu istaklarini mana shu g'azali orqali ochib berishga intilganligini keyingi misralar ham tasdiqlaydi:

Qulog'iga agarchi olmadi durru nasihatni,

Chu gavhar dahr eliga qadru qiymatdin garon o'lsun.

Bu baytda endi shoirning isyonkorlik ruhidagi fikrlari rivojlana borganligini ko'ramiz. Didaktik mazmunga ega bo'lgan bu baytda shoir tomonidan ijtimoiy-ta'limiy fikrlar ilgari suriladi. Avvalo, shoirning yoshlarga qarata aytilgan

nasihattomuz ta'sirli ovozi eshitaladi. Nafaqat otaning, balki vatanning ishonchi, xalqning suyanchig'i bo'lishlik har bir farzandning burchi ekanligi uqtirilmogda. G'azaldagi nodon o'g'il obrazi orqali shoir farzandlaridagi salbiy xislatlarni qoralab, mehribon ota timsolida esa umuminsoniy qadriyat sanalmish mehru muhabbat, qadr-qimmat, oqibat kabi insoniy fazilatlarni ochib beradi.

Xulosa va takliflar. Shukuriy she'riyatini bir butun uyg'unlikda – zohiriy va botiniy ma'nolar asosida o'rganish shoirning ruhiy-ma'naviy, badiiy olamiga chuqurroq kirib borish va, ayni paytda, adabiyotning muhim vazifasi bo'lgan inson ruhiy olamining eng yuksak intilishlarini anglab yetish yo'liga o'tishdir. Xullas, Abdushukur Shukuriy o'zbek adabiyoti tarixidan munosib o'rin egallaganligi shubhasizdir. Uning ijodiyotini keng miqyosda o'rganish va talqin etish o'quvchilarni mumtoz adabiyotimizning hali noma'lum yangi sahifalari bilan tanishtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. Prezident Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi // Xalq so'zi. – Toshkent, 2017. – 4-avgust.
2. Rahmatullo Vozeh. Tuhfat ul-ahbob fit tazkiratul ashob. FASHI. – Buxoro, 1871
3. Annamuxamedov M. Из истории литературы Восточного Туркменистана XIX в. (Зинхара, Аллахи, Шукури): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ашхабад, 1967. Haqqulov I.Ch. O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti (g'oyaviylik, izdoshlik, obrazlar olami): Filol. fan. d-ri ... dis. – Toshkent, 1995. – 282 b.
4. Boltaboev H. XX asr boshlari o'zbek adabiyotshunosligi va Fitratning ilmiy merosi: Filol. fan. d-ri. ... dis. – Toshkent, 1996. – 386 b.
5. O'tanova S. Alisher Navoiy g'azaliyotida rang simbolikasi: Filol. fan. nomz. ...dis. – Toshkent, 2007. –138 b.
6. Qobulov U. Masih timsolining o'zbek mumtoz adabiyotidagi badiiy talqini: Filol. fan. nomz. ... dis. – Samarqand, 2001.
7. Qobilova Z.B. Amiriy va uning adabiy faoliyati: Filol. fan. nomz. ... dis. –Toshkent, 2007.
8. Is'hoqov Yo. Navoiy poetikasi. – Toshkent: Fan, 1983. B. 25.